

Mahmudov R.Ş.AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
rasimmahmudov@gmail.com**AÇIQ DÖVLƏT MƏLUMATLARININ DƏYƏRƏ ÇEVRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Son illər açıq dövlət məlumatlarına maraq sürətlə artmaqdadır. Artıq bir çox maraqlı tərəflər - dövlətlər, biznes, vətəndaş cəmiyyəti qurumları hesab edirlər ki, bu məlumatlar Big Data analitikasının tətbiqi ilə bir sıra faydalı məqsədlər üçün istifadə edilməklə dəyərə çevrilə, idarəetmənin, iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılmasında, vətəndaşların sosial rifahının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynaya bilər. Maraqlı tərəflərin hər biri öz fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun dövlət məlumatlarından səmərəli şəkildə istifadə etməyə çalışırlar. Lakin açıq dövlət məlumatlarının dəyərə çevrilməsi, əlyətərliyi, sərbəst şəkildə istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra hüquqi, təşkilati, iqtisadi, metodoloji, sosial-mədəni problemlər mövcuddur. Məqalədə açıq dövlət məlumatlarının mahiyyəti, xüsusiyyətləri, dəyər yaratma potensialı göstərilir. Açıq dövlət məlumatları sahəsində beynəlxalq təşəbbüslər, qabaqcıl ölkələrin, eyni zamanda, Azərbaycanın atdığı addımlar, həyata keçirdiyi tədbirlər analiz edilir. Açıq dövlət məlumatlarının maraqlı olan tərəflərin – dövlətin, biznes və vətəndaş cəmiyyəti qurumlarının, medianın, tədqiqatçıların həmin aktivlərin dəyərə çevrilməsində rolu şərh olunur. Həmçinin müvafiq məlumatların dəyərə çevrilməsinə təsir göstərən texniki, iqtisadi, sosial-mədəni və siyasi amillər xarakterizə edilir. Eləcə də, müvafiq metodların analizi əsasında açıq dövlət məlumatlarının dəyərə çevrilməsinin qiymətləndirilməsi meyarları müəyyən olunur. Əyani misallarla açıq dövlət məlumatlarının dövlət və biznes üçün yaratdığı dəyərlər göstərilir. Eyni zamanda, açıq dövlət məlumatlarının dəyərə çevrilməsinə əngəl olan problemlər müəyyən edilmiş və onların həlli yolları göstərilir. Tədqiqat işində analiz, sintez, ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, multidissiplinar yanaşma, hüquqi normaların şərh kimi metodlardan istifadə edilmişdir. Məqalədə əldə edilən nəticələr Azərbaycanda açıq dövlət təşəbbüslərinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi, eləcə də, maraqlı tərəflərin bu məlumatları dəyərə çevirmələri üçün müvafiq strategiyaların hazırlanması və reallaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: açıq məlumatlar, açıq dövlət məlumatları, açıq dövlət təşəbbüsləri, Big Data.**Giriş**

Müxtəlif mənşəli və tipli məlumatlar informasiya cəmiyyətində əsas idarəetmə, iqtisadi və sosial tələbat növlərindən birinə çevrilib. Onlar bir sıra əmtəə və xidmətlərin əsasında dayanır. Dünyada idarəetmə, biznes məqsədləri ilə bağlı informasiya resurslarına maraq artdıqca, elektron dövlət mühitində toplanan və yaradılan informasiya resurslarının da əhəmiyyəti yüksəlməyə başlayır.

Elektron dövlətin fəaliyyəti nəticəsində hər gün böyük həcmdə, müxtəlif xarakterli məlumatlar toplanır. İnformasiya sistemlərinə daxil edilən həmin məlumatlar siyasi, hərbi, təhlükəsizlik, iqtisadiyyat, maliyyə, istehsal, xidmət, energetika, daşınmaz əmlak, təhsil, səhiyyə, nəqliyyat, rabitə, sosial təminat, mədəni sfera, media kimi geniş fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Bu məlumatlar istifadə və mühafizə məsələlərinə görə müxtəlif hüquqi kateqoriyaya aid edilir: tam sərbəst (istənilən istifadəçi heç bir autentifikasiya olmadan məlumatları sərbəst şəkildə əldə edə bilər), qismən sərbəst (məlumatları autentifikasiyadan sonra əldə etmək olar), tam qapalı (fərdi məlumatlar, dövlət sirri təşkil edən məlumatlar və s.).

2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq dünyada açıq dövlət məlumatları təşəbbüsləri irəli sürülməyə başladı [1]. Bu təşəbbüslərin əsasında açıq dövlət məlumatlarının müxtəlif maraqlı tərəflər üçün əlyətərli olması, dövlətin fəaliyyətində şəffaflığın və hesabatlılığın təmin edilməsi, eləcə də, həmin məlumatlardan Big Data analitikası üçün istifadə olunmasına nail olmaq məqsədləri dayanır. Yəni müvafiq təşəbbüslərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, açıq dövlət

məlumatları öz-özlüyündə dəyərli deyil, onlar yalnız maraqlı tərəflər üçün əlverişli olduqda və effektiv şəkildə istifadə edildikdə idarəetmə, iqtisadiyyat və sosial sahələrdə dəyər yarada bilər.

Açıq dövlət məlumatlarından səmərəli istifadə əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi faydalar qazandıra bilər. Məsələn, müəyyən edilmişdir ki, ABŞ-da açıq tibbi məlumatlardan səmərəli istifadə etməklə bir ildə 300 milyard dollardan çox dəyər yaratmaq mümkündür [2].

Açıq dövlət məlumatlarının geniş ictimaiyyət üçün açıq olması, onlardan faydalı məqsədlər üçün istifadə edilməsi ilə bağlı təşəbbüslər nə qədər dəyərli olsa da, bu məlumatların dəyərə çevrilməsi ilə bağlı bir sıra obyektiv və subyektiv problemlər, maneələr mövcuddur. Müvafiq təşəbbüslərin təxminən 20 il öncə meydana gəlməsinə baxmayaraq, bu istiqamətdə bir sıra real addımlar atılsa da, həmin sahədə problemlərin, maneələrin aradan qaldırılması üçün hələ çox işlər görülməlidir.

Məqalədə açıq dövlət məlumatları ilə bağlı təşəbbüslərin mahiyyəti, prinsipləri, bu sahədə beynəlxalq miqyasda, eləcə də, Azərbaycan dövləti tərəfindən atılan addımlar, həyata keçirilən layihələr araşdırılır. Açıq dövlət məlumatlarının maraqlı tərəfləri klassifikasiya edilir. Müvafiq məlumatların dəyərə çevrilməsinə təsir göstərən amillər, dəyər yaradılmasının qiymətləndirilməsi məsələləri araşdırılır. Açıq dövlət məlumatları təşəbbüslərinin effektiv şəkildə reallaşdırılması ilə əlaqədar mövcud problemlər və onların həlli yolları göstərilir.

Açıq dövlət məlumatlarının mahiyyəti və xüsusiyyətləri

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dövlət məlumatları istifadə və mühafizə məsələləri ilə bağlı müxtəlif kateqoriyalara bölünür: tam qapalı, qismən açıq və tam açıq. Məhz açıq məlumat kateqoriyasına aid olan aktivlər müxtəlif subyektlər tərəfindən biznes və idarəetmə üçün monetizasiya məqsədi ilə sərbəst şəkildə istifadə edilə bilər.

Açıq dövlət məlumatları – maşınla oxunan formatda əlverişli, avtomatlaşdırılmış emal etməyə uyğun olan, müəllif hüququ, patent və digər nəzarət mexanizmləri kimi məhdudiyətlər olmadan sərbəst və ödənişsiz istifadə üçün nəzərdə tutulan, əldə edilməsi, yayılması, yenidən çap edilməsi icazəli olan müəyyən məlumatların aid olduğu kateqoriyadır [3].

Açıq dövlət məlumatları hərəkətinin məqsədi “açıq proqram təminatı”, “açıq kontent” və “açıq giriş” kimi hərəkətlərin məqsədləri ilə oxşardır [4]. Açıq məlumatlar ideyasının 2000-ci illərin ikinci yarısında populyarlaşmasının səbəbi Data.gov kimi dövlət təşəbbüslərinin reallaşdırılması ilə bağlıdır.

Açıq dövlət məlumatları sahəsində təşəbbüslərin əsas motivləri qərar qəbul etmə proseslərinin şəffaflığını təmin etmək, vəzifəli şəxslərin hesabatlılığına nail olmaq və dövlət idarəetməsində vətəndaşların daha fəal iştirakına nail olmaqdır. Bundan başqa, təbii ki, açıq dövlət məlumatları Big Data analitikasında istifadə edilməklə iqtisadiyyat və idarəetmə sahəsində dəyər yarada bilər. Bu məlumatlar yalnız mövcud şirkətlərin məhsuldarlığını artırmaq üçün deyil, həm də yeni şirkətlərin yaradılması, idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması və ayrı-ayrı vətəndaşların rifah halının yaxşılaşdırılması üçün faydalı ola bilər.

Açıq dövlət məlumatlarının həcmi (dövlət strukturlarında böyük həcmdə məlumat toplanır), sürətini (dövlət strukturlarında hər gün məlumat toplanır, bu prosesdə sensorlardan da geniş istifadə olunur), müxtəlifliyini (dövlət məlumatları bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir) və mötəbirliyini (rəsmi dövlət məlumatları etibarlı mənbə kimi qəbul edilir) nəzərə alaraq, onları Big Data-ya aid etmək olar.

Açıq dövlət məlumatlarını xarakterizə edən əsas meyarlar aşağıdakılardır [5, 6]:

- *İlkin formada olması*. Mənbədən əldə edilən informasiya aqreqasiya və modifikasiya edilmiş formada olmamalıdır.
- *Həm üçün əlverişli olması*. Bu əsas meyardır – bu halda verilənlər dövlət orqanından, təşkilatdan kənar əlverişli olur.
- *Maşınla oxunabilən olması*. Məlumatlar istifadə üçün yararlı olmalıdır. Yəni fərqli proqram tətbiqlərində oxunabilən formatlarda olmalıdır.

- *Sərbəst istifadə edilə bilməsi*. Məlumatların açıqlığının əsas şərtlərindən biri də onlardan ödənişsiz və ya cüzi xərclər hesabına istifadə imkanının olmasıdır.
- *Qeyri-məhdud istifadə imkanının olması*. Müqavilələr və ya digər məhdudiyyətlərlə yüklənməyən məlumatlar maksimum innovasiya potensialını təmin edir.

Cədvəl 1. Açıq və qapalı dövlət məlumatlarının müxtəlif aspektlərə görə müqayisəsi

Aspektlər	Açıq məlumatlar	Qapalı məlumatlar
Əlyetərlilik	Hər kəsin giriş imkanı var	Yalnız xüsusi icazəsi olan şəxslər və təşkilatlar üçün açıqdır
Maşınla oxunabilən olması	Məlumatların formatı asanlıqla əldə etmək və maşınla emal etmək üçün əlyetərlidir	Məlumatların formatı onların əldə edilməsi və emalı üçün çətinlik yaradır
Maliyyə	Ödənişsiz əldə edilir	Əhəmiyyətli məbləğ ödəməklə əldə edilir
Hüquq	Məlumatları təkrar istifadə etmək və yaymaq üçün heç bir məhdudiyyət yoxdur	Təkrar istifadə, yenidən nəşr və ya yaymaq qadağandır

Açıq dövlət məlumatları aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Əmtəə və xidmət istehsalçılarının fəaliyyəti nəticəsində yaranan işgüzar informasiya;
- Qeydiyyat, patent, əmtəə nişanı ilə bağlı informasiya, açıq müsabiqələrin verilənlər bazası;
- Coğrafi informasiya (ünvanlar, binalar, aerofotoçəkilişlər, kadastr məlumatları, geodeziya şəbəkələri məlumatları, geoloji, hidroqrafik, topoqrafik verilənlər və s.);
- Hüquqi informasiya (məhkəmə qərarları, milli və beynəlxalq qanunvericilik və s.);
- Meteoroloji informasiya (iqlim məlumatları, hava proqnozu);
- Sosial informasiya (iqtisadi fəaliyyət sahələri, məşğulluq, səhiyyə, təhsil, əhali, dövlət idarəetməsi və s. haqqında məlumatlar);
- Nəqliyyat informasiyası (yolların vəziyyəti, yüklənməsi, təmir işləri, ictimai nəqliyyatın qrafiki, nəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı və s.)

Açıq dövlət məlumatları sahəsində beynəlxalq təşəbbüslər

Açıq dövlət məlumatları təşəbbüslərinin 3 əsas hədəfi vardır: şəffaflıq, birgə idarəetmə, sosial və kommertiya dəyəri [5, 7, 8]. Dövlətin öz funksiyasını yüksək səviyyədə yerinə yetirə bilməsi üçün demokratik cəmiyyət, vətəndaşlar, bütün maraqlı tərəflər dövlət təşəbbüslərini və onların legitimliyini izləyə bilməlidirlər. Şəffaflıq imkan verir ki, maraqlı tərəflər yalnız məlumatlara giriş imkanı əldə etməsinlər, eyni zamanda, ondan istifadə edə və onları yayı bilsinlər. Şəffaflığa nail olunması dövlət üzərində sosial nəzarətin əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirilməsinə gətirib çıxara bilər. Bundan başqa, dövlət məlumatlarının dərc edilməsi hesabına vətəndaşlara siyasətin hazırlanması, qərarların qəbul edilməsi kimi idarəetmə məsələlərində fəal iştirak etmək imkanı verilir.

Açıq dövlət məlumatları ilə bağlı təşəbbüslər son illər getdikcə daha böyük populyarlıq qazanmaqdadır. Dünyada açıq məlumatlarla bağlı aşağıda göstərilən bir sıra mühüm sənədlər, strategiyalar qəbul edilmişdir:

1. Dövlət informasiyasının kommersiyalaşdırılması haqqında Avropa Komissiyasının Direktivi (2002). Sənəddə göstərilir ki, dövlət informasiyası təkcə vətəndaşların demokratik rifahı üçün vacib deyil, o, həm də mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Müxtəlif mənbələrdən əldə olunan verilənləri birləşdirməyə imkan verən ən yeni texnologiyalarla yanaşı, dövlət informasiyasını kommersiyalaşdırmağa imkan verən normativ-hüquqi bazanın yaradılması yeni məhsul və xidmətlərin meydana gəlməsinə gətirib çıxarda bilər [8].

2. *Dövlət sektorunda olan məlumatlar haqqında Avropa Birliyi Direktivi (2003)*. Bu Direktiv üzv ölkələrdə açıq məlumatların istifadəsi ilə bağlı ümumi qanunvericilik bazasını müəyyən edir. 2019-cu ildə bu sənəddə müəyyən dəyişikliklər edilmiş və Açıq Məlumatlar Direktivi adlandırılmışdır. 2021-ci ilin 16 iyul tarixinədək üzv dövlətlər öz qanunvericiliklərində müvafiq dəyişikliklər etməlidirlər [9].

4. *Açıq Dövlət Tərəfdaşlığı (2011)*. Bu təşkilat 8 ölkənin – ABŞ, Böyük Britaniya, Braziliya, Norveç, İndoneziya, Meksika, Filippin və CAR-ın iştirakı ilə yaradılmışdır [10]. Hazırda bu təşkilatda 82 ölkə təmsil olunur. Bu təşəbbüsün əsasında dövlətlərin daha şəffaf, daha hesabatlı, vətəndaşlara münasibətdə daha məsuliyyətli olması prinsipləri dayanır. Bu təşəbbüsə qoşularaq “Açıq Dövlət Bəyannaməsi”ni imzalayan dövlətlər aşağıdakı dörd istiqamət üzrə öhdəlik götürürlər [11]:

- Dövlətlərin fəaliyyəti ilə bağlı məlumatların əlverişliliyinin artırılması;
- Dövlət idarəetməsində vətəndaşların iştirakının genişləndirilməsi;
- Dövlət idarəetməsində yüksək peşə etikasının tətbiqi;
- Dövlətin daha hesabatlı və açıq olması üçün yeni nəsil texnologiyaların tətbiq olunması.

4. *G8-in Açıq məlumat Xartiyası (2013)*. Bu Xartiyanın əsas prinsipləri dərc edilən məlumatların kəmiyyəti və keyfiyyəti, istifadə imkanları, idarəetmənin yaxşılaşdırılması və innovasiyaların inkişafı üçün səmərəli istifadəsi kimi məsələləri əhatə edir [12].

Dünyanın bir sıra aparıcı ölkələrində də açıq dövlət məlumatları ilə bağlı siyasi, hüquqi və praktiki istiqamətdə mühüm addımlar atılmaqdadır:

ABŞ. 2009-cu ildə ölkə prezidenti Barak Obama açıq məlumatlarla bağlı təşəbbüslər irəli sürmüşdür [13]. Həmin təşəbbüslərin əsasında 3 prinsip dayanırdı: şəffaflıq, iştirak və əməkdaşlıq. Müvafiq təşəbbüslərə uyğun olaraq, 2009-cu ildə dünyada ilk dəfə olaraq ABŞ-da hər kəsin sərbəst şəkildə açıq dövlət məlumatlarını əldə edə bildiyi Data.gov portalı istifadəyə verildi. 2013-cü ildə B.Obamanın verdiyi fərmana əsasən, maşınla oxunan açıq məlumatlar dövlət informasiyası üçün standart kimi qəbul edildi. Burada məqsəd dövlət əməliyyatları ilə bağlı məlumatların daha əlverişli və şəffaf olmasını təmin etmək idi.

Ümumiyyətlə, ABŞ federal dövləti dünyada ən böyük məlumat istehsalçılarından biridir. Bu ölkədə hər gün minlərlə dövlət qulluqçusu hava haqqında proqnozlardan başlamış iqtisadi göstəricilərə qədər böyük həcmdə məlumatları toplayır, yaradır, analiz edir və yayır. Federal dövlətin məlumatları ölkə iqtisadiyyatının əsas hərəkəverici qüvvəsi hesab olunur. Belə ki, bu məlumatlardan qərarların qəbulu, məhsulların istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi və s. üçün istifadə edilir [14].

ABŞ-da açıq məlumatların dərc edilməsi sahəsində siyasət ayrı-ayrı ştatlarda fərqli şəkildə həyata keçirilir. Məsələn, Nyu-York ştatında müvafiq münasibətlər 2012-ci ildə qəbul edilmiş “Açıq məlumatlar haqqında” Qanunla tənzimlənir. Həmin qanuna görə, bütün açıq məlumatlar 2018-ci ilin sonlarından etibarən vahid portalda yerləşdirilir [15].

Bu ölkədə məlumatların konfidensiallığı haqqında qanunlardan fərqli olaraq, açıq verilənlər haqqında milli qanunlar o qədər də çox deyil. Müvafiq qanunlar 2010-cu ildən başlayaraq qəbul olunmağa başlayıb. Məsələn, artıq rəqəmsal hesabatlılıq və şəffaflıq haqqında qanunlar fəaliyyət göstərir. Bir sıra hallarda açıq verilənlərlə bağlı qanunların qəbul olunması əvəzinə, müəyyən konseptual sənədlər hazırlanmışdır [16].

Kanada. 2011-ci ildə Kanada dövləti Açıq məlumatlar haqqında milli saytın pilot versiyasını təqdim etmişdir. Bir il sonra açıq məlumatların dərci ilə bağlı 3 illik plan hazırlanmış və dövlətin fəaliyyəti ilə bağlı məlumatların təqdim olunduğu www.data.gc.ca portalı fəaliyyətə başlamışdır. 2013-cü ildə həmin portalın yenilənmiş versiyası istifadəyə verilmişdir. 2014-cü ildə “Açıq dövlət haqqında” Direktiv qüvvəyə minmişdir. Həmin direktivdə açıq dövlət məlumatlarının əlverişliliyinin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər nəzərdə tutulur [17].

Almaniya. 2017-ci ildə Almaniyada açıq məlumatlar haqqında ilk qanun qüvvəyə minib [18]. Bu qanun bütün dövlət orqanlarından məlumatların əldə edilməsinin hüquqi əsaslarını

müəyyən etsə də, həmin sahədə bir sıra məhdudiyyətlər yaradırdı. Almaniya hökuməti açıq məlumat mübadiləsi mədəniyyətini yaratmaq istəyir. 10 fevral 2021-ci ildə ölkədə qəbul edilən açıq məlumatlar haqqında 2-ci qanun dövlət orqanlarının öz məlumatlarını geniş ictimaiyyətə təqdim etmələri ilə əlaqədar vəzifələrini genişləndirir. Hökumətin xidmət göstərdiyi müştərilərin fərdi məlumatlarının tədqiqat və innovasiya məqsədi ilə geniş ictimaiyyətlə bölüşməsi artıq öhdəlik xarakteri daşıyır. Almaniya hökuməti hesab edir ki, verilənlər rəqəmsal innovasiyaların əsasında dayanır. “Süni intellekt və ya fərdiləşdirilmiş kommersiya təklifləri üçün nəzərdə tutulan alqoritmlər böyük həcmli verilənlərlə təchiz edilməlidir.”

Böyük Britaniya. 2014-cü ildə Böyük Britaniyada bütün sektorlarda verilənlərdən istifadəyə etimad yaratmaq üçün səhiyyə və sosial təminat sahələri üzrə Milli Məlumat Anbarı (MMA) yaradılmışdır [19]. Bu tip məlumatların həssaslığını nəzərə alaraq, onların təhlükəsizliyini və konfidensiallığını etibarlı şəkildə qorumaq, həmin məlumatlardan yalnız pasientlər üçün daha yaxşı nəticələrə nail olmaq üçün istifadə etmək məqsədi güdülürdü. 2019-cu ildən etibarən MMA ölkədə yaşlı insanların səhhəti və sosial müdafiəsi ilə bağlı məlumatların emalı üzrə rəsmi təlimatlar hazırlamaq hüququna malikdir. Xəstəxanalar, qocalar evləri, sosial xidmət müəssisələri və digər əlaqədar qurumlar və şəxslər həmin təlimatlara əməl etməlidirlər.

Böyük Britaniyada 2018-ci ildə əsas qoyulan Məlumat etikası və innovasiyası mərkəzi (MEİM) dünyada verilənlərin idarə olunması və süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi məsələləri ilə məşğul olan ilk təşkilatdır [20]. Fəaliyyətinin ilk ilində dövlət bu Mərkəzə onlayn-targetinq və alqoritmik proqnozlaşdırma siyasətinin hazırlanması tapşırılmışdır. MEİM müxtəlif dövlət və özəl şirkətlərlə əməkdaşlıq edərək, tərəfdaşlıq konsepsiyası hazırlamışdır.

Azərbaycanda açıq dövlət məlumatları təşəbbüsləri

Azərbaycan Respublikası 2011-ci ildə Açıq Dövlət Tərəfdaşlığına qoşulub [21]. Azərbaycan dövləti bu təşkilata qoşulmaqla açıq dövlətin təşviqi və şəffaflığın artırılması ilə əlaqədar öz fəaliyyətini təkmilləşdirmək, bu sahədə aparılan təcrübə mübadiləsinə töhfə vermək və beynəlxalq səylərə qoşulmaq niyyətini bildirib.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Məlumat Hesablama Mərkəzi (MHM) tərəfindən “Elektron hökumət” portalının tərkib hissəsi kimi “www.opendata.az” portalı yaradılmışdır [22]. Həmin portal dövlət orqanlarının məlumatlar toplusuna və əlavə vasitələrə giriş əldə etmək üçün informasiyaları özündə əks etdirir. Portal vasitəsi ilə istifadəçilər dövlət orqanları tərəfindən yaradılan məlumatlar toplusunu asanlıqla tapa, yükləyə və istifadə edə bilərlər. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq təqdim edilən açıq məlumatlar müntəzəm şəkildə yenilənir və təkmilləşdirilir.

“www.opendata.az” portalının əsas məqsədi məlumatların istifadəsi, onların əsasında veb və mobil əlavələrin yaradılması vasitəsilə cəmiyyətə dövlətin idarə edilməsində iştirak etmək imkanının yaradılmasıdır. Eyni zamanda, açıq dövlət məlumatlarına rahat giriş imkanı, əlavə dəyərin yaradılması, innovativ ideyaların stimullaşdırılması, təhlil və tədqiqatların asanlaşdırılması, dövlətin fəaliyyətinin şəffaflığı və dövlət orqanlarının fəaliyyətinin effektivliyinin və səmərəliliyinin artırılması da əsas məqsədlərdəndir.

İndiyə qədər Azərbaycanda açıq dövlətin təşviqinə dair 2012-2015 və 2016-2018-ci illəri əhatə edən iki fəaliyyət planı həyata keçirilmişdir [21]. Hazırda “Açıq hökumətin təşviqinə dair 2020-2022-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı həyata keçirilir [23]. Bu Fəaliyyət Planı dövlətin fəaliyyətində açıqlıq, şəffaflıq və hesabatlılıq prinsiplərinin tətbiqinin daha da genişləndirilməsi, maliyyə şəffaflığının yüksəldilməsi, informasiya əldə etmək hüquqlarının təminatı vasitələrinin artırılması, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının dəstəklənməsi və ictimai nəzarətin gücləndirilməsi, açıq hökumətin təşviqi ilə bağlı görülən tədbirlərin davamlılığının təmin edilməsi məqsədi daşıyır. O cümlədən, Fəaliyyət Planında açıq dövlət məlumatları ilə bağlı aşağıdakı məsələlərin icrası nəzərdə tutulur:

- İnformasiyanın açıqlanması prosedurlarının təkmilləşdirilməsi, açıq məlumatlardan istifadə edilməsini təmin etmək üçün müvafiq mexanizm və şərtlərin müəyyən edilməsi;
- İnformasiyanın açıqlanması məqsədilə beynəlxalq standartlara uyğun məlumat toplularının formalaşdırılması ilə bağlı qaydaların müəyyən edilməsi;
- Dövlət qurumlarının rəsmi İnternet informasiya ehtiyatlarında “Açıq məlumatlar” bölməsinin yaradılması;
- İnformasiyanın açıqlanması ilə bağlı tələblər, habelə açıq məlumatlardan istifadənin genişləndirilməsinin faydaları barədə ictimai maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi.

Açıq dövlət məlumatlarının maraqlı tərəfləri

Açıq dövlət məlumatları bir çox maraqlı tərəflər üçün böyük potensiala malik resurs kimi çıxış edir. Dövlət orqanları, vətəndaşlar, qeyri-dövlət təşkilatları və biznes sektoru açıq dövlət məlumatlarından istifadə etməklə öz fəaliyyətlərində müəyyən üstünlüklər əldə edə bilirlər.

Açıq dövlət məlumatları təşəbbüsləri ilə bağlı dövlətin ən mühüm rolu provayderlərlə bağlıdır. Dövlət orqanları özlərinin dərc etdikləri məlumatlarla bağlı ən maraqlı tərəflərdən biridir. Bu cür məlumatların dərc edilməsi şəffaflığı, hesabatlılığı artırmaqla yanaşı, həm də korrupsiyanın qarşısının alınmasına kömək edir. Eyni zamanda, bu proses vətəndaşların dövlətə inamının artmasına səbəb olur. Dövlət məlumatlarının analizi qərarların qəbulunun effektivliyini artırır. Bu cür məlumatlara əsaslanan innovasiyalar daha çox fərdiləşdirilmiş ictimai xidmətlərin göstərilməsini təmin edə bilər. Bu yolla dövlətlə vətəndaşlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin keyfiyyətinin artırılması mümkündür. Dövlət məlumatlarının dərc edilməsi ilə vətəndaşlar dövlətin idarə edilməsində iştirak etmək imkanı qazanırlar.

Özəl şirkətlər dövlət məlumatlarını əldə etməklə iqtisadi gəlirlərini artırmaqla yanaşı, yeni iş yerləri açmağa, innovativ xidmətlər göstərməklə vətəndaşların həyat səviyyəsini artırmağa nail ola bilirlər.

Maraqlı tərəflərin kimliyindən asılı olmayaraq, dəyər yaradılmasında onların oynadığı rol aşağıdakı kimi fərqləndirmək olar [24-26]:

- **Vətəndaş cəmiyyəti:** Açıq dövlət məlumatları hərəkətinin hərəkətverici qüvvəsini vətəndaş cəmiyyəti fəalları təşkil edir. Xüsusən, bu sahədə standartların hazırlanmasında, ictimai məlumatlandırma səviyyəsinin artırılmasında, cəmiyyət üçün gözlənilən faydaların təbliğində vətəndaş cəmiyyəti xüsusi rol oynayır.
- **Dövlət:** Son onillikdə bir çox dövlətlər açıq məlumatlarla bağlı eksperimentlər aparmış, bu qeyri-maddi aktivləri dövlət sektorunda biznesin tətbiqi üçün istifadə etmişlər. Dövlətlər tərəfindən açıq dövlət məlumatları sahəsində siyasətin, institusional strukturun, proqram və praktikanın yenilənməsinin zəruriliyi daha yaxşı dərk edilməkdədir.
- **Donor və investorlar:** Açıq dövlət məlumatlarının maliyyələşdirilməsi bütün fəaliyyət sahələrində aktualıq kəsb etməkdədir. Lakin bu sahədə inkişaf qeyri-bərabər gedir. Bir çox investor və donorlar açıq dövlət məlumatlarının korrupsiya ilə mübarizədə, jurnalistikada, milli statistikada, hasilat sənayesində, təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında, dövlətin maliyyə siyasətində, kənd təsərrüfatında istifadəsinə xüsusi diqqət yetirirlər.
- **Jurnalistlər və media:** Açıq dövlət məlumatları ilə işləyən jurnalistlər ictimai maraqların müşahidəçiləri qismində mühüm rol oynayır. “Data jurnalistikası” bu məlumatlardan tarixi araşdırmalardan başlamış interaktiv kontentin yaradılması və məqalələrin vizuallaşdırılmasına qədər istifadə edə bilər. Bu yeni jurnalistika istiqamətinin effektivliyinin dəyəri və mürəkkəbliyi, bu sahədə vaxt çatışmazlığı onun iqtisadi əsaslandırılmasını çətinləşdirir. “Data jurnalistikası”nın dayanıqlı modellərinin axtarışı

ənənəvi medianın onlayn jurnalistika tərəfindən sıxışdırıldığı dövrdə aktuallığını daha da artırır.

- **Özəl sektor:** Açıq dövlət məlumatları ilə bağlı özəl sektor subyektləri üç mühüm rola malikdir: məlumatların istifadəçiləri kimi, məlumatların vasitəçiləri kimi, məlumatların təchizatçıları kimi. Biznes-inkubatorlar açıq dövlət məlumatlarının istifadəsi ilə bağlı dünyada yüzlərlə şirkətlərə dəstək verirlər. İri və kiçik müəssisələr açıq dövlət məlumatlarından biznes əməliyyatları, yeni məhsul və xidmətlərin yaradılması üçün istifadə edirlər.
- **Tədqiqatçılar:** Tədqiqatçıları açıq dövlət məlumatları sahəsində vahid maraqlı tərəf kimi xarakterizə etmək olmaz. Onları ayrı-ayrı klasterlərə bölmək mümkündür. Məsələn, elmi tədqiqat müəssisələrinə bağlı tədqiqatçıları, dövlətin müəyyən strukturlarına bağlı tədqiqatçıları və müəyyən biznes qurumlarına bağlı tədqiqatçıları fərqləndirmək olar. Hər bir klaster açıq dövlət məlumatları haqqında bilik əldə etməyə səy göstərsə də, onların maraqları, hədəfləri bir-birlərindən fərqlənir.

Açıq dövlət məlumatları əsasında dəyər yaradılmasına təsirlər

Açıq dövlət məlumatları əsasında dəyər yaradılmasına aşağıda göstərilən müxtəlif amillər təsir göstərir [24, 27-29]:

Texniki dəyər standartların tətbiqi və xidmətlərin təşkili hesabına yaradıla bilər. Dövlət tərəfindən bu işlər həyata keçirilərsə, mövcud məlumatlar daha keyfiyyətli olacaq və dəyər yaratmaq xidmətləri artacaq.

İqtisadi dəyər bazar tərəfindən müəyyən edilən əmtəə və xidmətlərin dəyəri kimi yaranır. Məlumatlar əsasında dəyərin yaradılması həmin məlumatlara əmtəə kimi baxılmasını təmin edir. Ona görə də açıq dövlət məlumatları dəyər yaratmaq üçün onların təkrar istifadəsini təşviq edir, bu da, öz növbəsində, prosesdə iştirak edən maraqlı tərəflərin rəqabətədavamlılığını stimullaşdırır.

Sosial-mədəni dəyərlər, ilk növbədə, ictimaiyyətin açıq dövlət məlumatları üzrə təşəbbüslərə qoşulması yolu ilə yaradılır. Açıq məlumatlar maraqlı tərəflərə məlumatları diqqətlə öyrənməyə və bu barədə rəy verməyə imkan verir. Əgər dövlət orqanları göstərilən əks əlaqədən istifadə edərlərsə, bu, vətəndaş xidmətlərinin yaxşılaşmasına səbəb ola bilər. Bu cür iştirak forması vətəndaşların sosial nəzarət imkanlarını artırır. Sosial dəyər, həmçinin açıq dövlət məlumatları əsasında innovativ xidmətlərin yaradılması hesabına generasiya olunur.

Siyasi dəyər demokratik dialoqun stimullaşdırılması hesabına yaradılır. Vətəndaşlar idarəetmədə iştirak etməklə bu prosesin necə baş verdiyini daha yaxşı dərk edə bilirlər. Maraqlı tərəflər, eyni zamanda, idarəetmə prosesinin təkmilləşdirilməsində iştirak edə bilirlər. Bunlardan başqa, dövlətin söyləri ilə subyektlərin daha şəffaf və hesabatlı olmaları vətəndaşların öz dövlətlərinə etimadını daha da artırır.

Açıq dövlət məlumatları əsasında dəyər yaradılmasının qiymətləndirilməsi

Açıq dövlət məlumatları əsasında dəyər yaradılmasını qiymətləndirmək üçün bir çox qiymətləndirmə metodları mövcuddur. Müvafiq metodların analizi əsasında açıq dövlət məlumatlarının dəyərə çevrilməsinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı meyarlar müəyyən olunmuşdur [27, 30-33]. Açıq dövlət məlumatları əsasında dəyər yaradılmasını qiymətləndirmək üçün, ilk növbədə, bu sahədə aşağıda göstərilən mövcud siyasət və qanunlara nə dərəcədə əməl edildiyini öyrənmək lazımdır.

Məlumatların lisenziyalaşdırılması: konfidensiallıq, təhlükəsizlik və imtiyaz (müəllif hüququ, patent, ticarət markası və s.) məhdudiyyətləri istisna olmaqla, məlumatlar dəyər yaratmaq üçün çox böyük potensiala malikdir.

Məlumatların əlyətərliliyi: bu amilin iki aspekti vardır – məlumatların dərk edilməsinin asanlıığı və bir portalda, yaxud kataloqda hansı məlumatların aşkar edildiyinin asanlıığı.

Məlumatların aşkar edilə bilməsi: bu amil maraqlı tərəflərin öz tələbatlarına uyğun relevant məlumatları asanlıqla tapmalarına imkan verən metaverilənlərdən, xülasə məlumatlarından asılıdır. Məlumatların əlyətərliyi habelə dövlət portalı və ya kataloqu tərəfindən təqdim edilən axtarış funksiyaları ilə əlaqədardır.

Standartlardan istifadə: dövlət məlumatlarının bütün həyat dövrü ərzində razılaşıdırılmış standartlardan istifadə məlumatların təkrar istifadəsini və inteqrasiyasını təşviq edir.

Məlumatların vaxtında əldə edilməsi: bəzi məlumatlar yalnız yaradıldıqdan dərhal sonra əlyətərli olduqda dəyərli olur.

Məlumatların müxtəlifliyi: müxtəlif verilənlər dəstindən istifadə yeni ideyaların və əvvəlcədən görünməyən nəticələrin üzə çıxarılması üçün böyük potensiala malikdir.

İstehlakçıların iştirakı: məlumatların istifadəsində maraqlı tərəflərin iştirakı dəyər yaradılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Əgər məlumatlar istifadə edilmirsə, onların əlyətərli olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

İnnovasiyalar: açıq dövlət məlumatları əsasında yeni məhsulların yaradılması dəyər yaradılmasına birbaşa təsir edir. İnnovasiyalar xidmətləri və proqram tətbiqlərini əks etdirir.

Təkrar istifadənin sürəti: açıq dövlət məlumatlarının təkrar istifadəsinin sürəti bilavasitə dəyər yaratma potensialının dərəcəsini göstərir.

Məlumatların keyfiyyəti: məlumatların keyfiyyəti dedikdə, baxılan məlumatların istifadə üçün yararlılığı başa düşülür. Müvafiq qiymətləndirmə dəqiqlik, qeyri-müəyyənlik, istifadə rahatlığı və s. aspektlərdən asılıdır.

Açıq dövlət məlumatlarının dövlət idarəetməsi üçün yaratdığı dəyərlər

Açıq dövlət məlumatlarına əsaslanan Big Data analitikası dövlət sektoru üçün böyük imkanlar yaradır. Həmin imkanlar təhlükəsizlik, əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, iqtisadi artım və s. kimi sahələri əhatə edir. Big Data analitikasından həm sosial, həm də biznes məqsədləri üçün təkrar istifadə edilə bilər.

Milli təhlükəsizlik və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti. Dövlət Big Data-dan milli təhlükəsizliyi və hüquq-mühafizə orqanlarını dəstəkləmək üçün istifadə edə bilər. Big Data analitikasının köməyi ilə zərərli fəaliyyəti (məsələn, terror aktlarının planlaşdırılmasını) aşkarlaya və qarşısını ala bilər. Müşahidə və cinayət təhqiqatı üçün istifadə edilən video-məlumatlar ictimai və şəxsi təhlükəsizlik baxımından mühüm komponentdir. Videomüşahidə kameraları insanlarla müqayisədə qanuni və dəqiq informasiyanı daha effektiv şəkildə mühafizə edə bilər.

İqtisadi artım və sosial rifah. Bir çox ölkələr Big Data ilə bağlı fərdi qaydada və ya müştərək şəkildə fəaliyyət göstərirlər. İctimai məlumatların iqtisadi potensialını açmaq üçün 2010-cu ildə Avropa Birliyi Komissiyası “Avropa üçün rəqəmsal gündəlik” hazırlamışdır. Həmin sənəddə göstərilir ki, Big Data analitikası hesabına ictimai xidmətlərin əməliyyat effektivliyinin artırılması, dələduzluğun azaldılması, vergi yığımının artırılması mümkündür [34]. Məsələn, Böyük Britaniya hökuməti Big Data-dan istifadə etməklə dövlət gəlirlərini 16 milyard funt sterlinqdən 33 milyard funt sterlinqə qədər artırmışdır [35].

Bundan başqa, dövlət Big Data analitikası vasitəsi ilə dəyər yaratmağa çalışmalıdır. Özəl sektorda olduğu kimi, ictimai sektorda da Big Data-dan istifadə əhalinin vəziyyətinin daha yaxşı qiymətləndirilməsinə, sosial problemlərin həlli üçün effektiv qərarların qəbuluna dəstək ola bilər.

Açıq dövlət məlumatlarının biznes üçün yaratdığı dəyərlər

Artıq bir çox şirkətlər dövlət məlumatlarından biznes innovasiyalarını stimullaşdırmaq və müştərilərin istək və tələbatlarındakı dəyişiklikləri proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edirlər.

CVS Health şirkəti “Myhealthfinder” (“mənim sağlamlıq tapanım”) adlı onlayn platforma işləyib hazırlayıb [36]. Həmin proqram tətbiqi sağlamlıq vəziyyəti haqqında dövlət məlumatlarından profilaktik tibbi xidmətlərin fərdiləşdirilməsi üçün istifadə edir. Bu şirkət

ABŞ-ın Səhiyyə Nazirliyi ilə əməkdaşlıq edərək dövlət məlumatlarından pasiyentlərin vaksinasiyalar, yoxlama testləri və digər faydalı xidmətlərlə əlaqələri üçün istifadə edir.

Starbucks şirkəti geoməkan texnologiyaları ilə məşğul olan *Esri* şirkəti ilə əməkdaşlıq edərək, “*Atlas*” adlı biznes-analitika sistemi işləyib hazırlamışdır [37]. Bu məlumatların idarə edilməsi platforması dövlətin demoqrafik, hava haqqında məlumatlarından və satış haqqında öz məlumatlarından istehlakçı marketinqinin mürəkkəb strategiyalarının hazırlanmasında istifadə edir. Məsələn, *Starbucks* şirkəti smartfon istifadəçilərinin sayı haqqında demoqrafik məlumatlardan istifadə edərək mobil tətbiqlərə edilən endirimlərin harada daha effektiv olduğunu müəyyən edir. Bu şirkət, həmçinin hava haqqında məlumatlardan frappuçino (soyuq qəhvə içkisi) reklamını temperaturun yüksəlməsi ilə sinxronlaşdırmaq üçün istifadə edir.

Best Buy şirkəti dövlət məlumatlarını bazarın seqmentləşdirilməsinə dair innovativ strategiyaların işlənməsi üçün istifadə edir [38]. Bu da həmin məişət elektronikasına brendinin inkişafında həlledici rol oynamışdır. Bu strategiya dövlətin demoqrafik məlumatları ilə özünün satış haqqında məlumatlarının kombinasiyasından istifadə edərək, istehlakçı qruplarını müəyyən etmək üçün geniş analitika tətbiq edir. Hər bir istehlakçı müəyyən alıcı vərdisləri və xüsusiyyətləri ilə ayrıca bir seqmenti təmsil edir. *Best Buy* bu profillərdən istifadə edərək müasir dövrün istehlakçılarının tələbatlarını təmin edən brendlər yaratmışdır.

Açıq dövlət məlumatlarının dəyərə çevrilməsi ilə bağlı problemlər

Açıq dövlət məlumatları təşəbbüsləri hərəkəti qlobal miqyasda nə qədər geniş vüsət alsada, həmin aktivlərdən effektiv istifadə, onların dəyərə çevrilməsi ilə bağlı bir sıra tipik problemlər mövcuddur. Həmin problemləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Texnoloji problemlər [39-41]. Açıq dövlət məlumatları prinsiplərindən biri formatla bağlı tələblərdir. Həmin tələblərə görə, müvafiq məlumatlar kompüterdə emal üçün uyğun formatda olmalıdır. Bu cür məlumatlar heç bir məhdudiyyət və əngəl olmadan dəyər yaratmaq üçün əlyətərli olmalıdır. Bundan başqa, həmin məlumatların strukturu da emal prosesində çətinlik yaratmamalıdır. Dövlət açıq məlumatlarla bağlı standartlar müəyyən etməklə və xidmətlər göstərməklə onların dəyərini artırmaqla olar.

Lakin kifayət qədər böyük həcmdə məlumatlar artıq açıq rejimdə olsa da, onların təqdim olunduqları format həmin məlumatların analizi üçün çətinliklər yaradır. Bir çox hallarda məlumatların formatı konkret məsələlərin həlli üçün nəzərdə tutulur. Yaxud dövlət orqanlarının hər biri açıq məlumatları fərqli formatda təqdim edir. Ona görə də istifadəçilər üçün texnoloji problemlər yaranır. Bu baxımdan, dövlət açıq məlumatlarla bağlı vahid texnoloji infrastruktur formalaşdırılmalıdır. Açıq standartlar, identifikatorlar və registrlər açıq dövlət məlumatları infrastrukturunun mühüm komponentləridir. Bu infrastrukturun yaradılması üçün lazımi investisiyalar ayrılmalıdır. Müvafiq infrastruktur açıq dövlət məlumatlarını dəstəkləməlidir. Açıq dövlət məlumatları infrastrukturunu ilə bağlı etimadı və şəffaflığı yüksəltmək lazımdır ki, onların sosial və iqtisadi dəyərini artırmaq mümkün olsun.

Siyasi-hüquqi problemlər [42-45]. Müxtəlif siyasi çağırışlar açıq dövlət məlumatları təşəbbüslərinin reallaşdırılmasına ciddi əngəl ola bilər. Məmurların məlumatların açıqlığının inkişafında maraqlı olmamaları, dövlətin vətəndaşların maraqlarının qorunmasında və xidmətlərin göstərilməsində inhisarçı davranışı açıq dövlət məlumatları hərəkətinin inkişafına xələl gətirir. Açıq dövlət məlumatlarının istifadəsi ilə bağlı uyğun siyasət, strategiyalar, qanunlar, qaydalar müəyyən edilməlidir. Bu məlumatlardan maneəsiz istifadə edilməsi üçün mövcud siyasət və qanunlarda bu prosesi asanlaşdıran dəyişikliklərin edilməsi vacibdir.

Problemlərdən biri də lisenziyalaşdırma ilə bağlıdır. Belə ki, açıq dövlət məlumatlarının istifadəsinin reqlamentləşdirilməsi və məlumatların istifadəçiləri ilə onları dərc edənlər arasında hüquqi münasibətlərin müəyyənləşdirilməsi üçün lisenziyalaşdırmadan istifadə edilir. Lisenziya açıq dövlət məlumatlarının yayılması və istifadəsi üçün çox vacibdir. Bu üsulla hüquqi qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılması və məlumatların birgə istifadə imkanlarının artırılması

mümkündür. Ayrı-ayrı dövlətlər və təşkilatlar tərəfindən bir çox standart lisenziyalar və açıq lisenziyalar hazırlanmışdır. Müəllif hüquqları və məlumatların lisenziyalaşdırılması qaydaları məlumatlardan istifadə ilə bağlı məhdudiyyətlər yaratmamalıdır. Lisenziyaların çox və mürəkkəb olması açıq dövlət məlumatlarına giriş üçün maneələri artırır. Dövlətlər lisenziya şərtlərini sadələşdirməyə səy göstərməlidirlər. Həmçinin lisenziya təşəbbüslərinin bir çoxu yalnız bir yurisdiksiyaya aid olur, yəni milli xarakter daşıyır. Ona görə də açıq dövlət məlumatlarının xarici ölkələrdə istifadəsi ilə bağlı problemlər yaranır. Bu problemin həlli üçün beynəlxalq hüquq müstəvisində dialoqun qurulması, müvafiq qanunvericiliyin beynəlxalq unifikasiyası, vahid qaydaların tətbiqi tələb olunur.

Daha bir mühüm məsələ konfidensiallıq və məlumatların mühafizəsi ilə əlaqədardır. Açıq dövlət məlumatlarını dərc edənlər bir çox hallarda konfidensiallıq problemləri ilə üzləşirlər. Məlumat təchizatçıları məlumatların sərbəst istifadəsi imkanları ilə şəxsi həyatın toxunulmazlığı hüququ arasında həssas balans yaratmağı bacarmalıdırlar.

Təşkilati problemlər cəlb edilən maraqlı tərəflərin strateji məqsədləri ilə bağlıdır [43, 46]. Bu aspekt dövlət təşkilatları üçün xüsusi ilə aktualdır. Açıq dövlət məlumatları təşəbbüslərinə cavabdeh olan xüsusi dövlət qurumu mövcud olmadıqda müvafiq məlumatlar dövlətin müxtəlif iyerarxik səviyyələrində itib-bata bilər. Ona görə də dövlət məlumatlarının həyat tsikli çərçivəsində bütün proseslərin tənzimlənməsini həyata keçirən xüsusi qurumun fəaliyyət göstərməsi vacibdir.

İnformasiya savadlılığı problemi [1]. Açıq dövlət məlumatların yayımlanması tempi onların istifadəsi tempini üstələyir. Əsas səbəb açıq məlumatlardan faydalana biləcək şəxslər və təşkilatlar arasında informasiya savadlılığının aşağı səviyyədə olmasıdır. Təşkilatlar bir sıra informasiya bacarıqlarına malik olduqda, açıq dövlət məlumatlarından daha effektiv istifadə edə bilərlər. Açıq dövlət məlumatlarının bütün potensialının reallaşdırılması üçün məlumatların yaradılması, dərk edilməsi, təhlili və istifadəsi üçün geniş potensialın yaradılması üzərində davamlı iş aparmaq tələb olunur.

İqtisadi (maliyyə) problemlər [1, 43, 47]. Bir sıra iqtisadi və maliyyə problemləri açıq dövlət məlumatları təşəbbüslərinin sürətli inkişafını ləngidir. Bu təşəbbüslərin iqtisadi əsaslandırılması, açıq məlumatların toplanması, modifikasiyası və yayılmasının maliyyələşdirilməsi modeli ilə bağlı qeyri-müəyyənliklər mövcuddur. Big Data yeni konsepsiya olduğu üçün dövlət büdcəsindən xüsusi olaraq bu sahəyə vəsaitin ayrılmasına yüksək maraq göstərilir. Dövlət orqanları bu sahədə dəyərin yaradılmasının dəstəklənməsi üçün, əsasən, gündəlik fəaliyyət nəticəsində əldə edilən mövcud məlumatlarla kifayətlənməməlidir. Yüksək potensiallı dəyər yaratmağa qadir məlumat dəstini müəyyən etmək və üzə çıxarmaq üçün xüsusi maliyyə dəstəyinin olması vacibdir.

Sosial-mədəni problemlər cəmiyyətin açıq dövlət məlumatlarına münasibəti, reaksiyası ilə bağlıdır [1]. Açıq dövlət məlumatlarının potensialı, faydaları ilə bağlı ictimaiyyət məlumatlandırılrsa da, bütün maraqlı tərəflər bunu lazımı səviyyədə qavramırlar. O cümlədən həmin məlumatları yaradan (toplayan) dövlət qurumlarının əməkdaşları da bunu lazımınca dərk etməyə bilərlər. Bütün bunlar həmin məlumatların ictimaiyyətə təqdim edilməsi üçün motivasiyanın olmamasına gətirib çıxarda bilər. Maraqlı tərəflər, həmçinin ictimai məlumatların açıqlanması haqqında yanlış təsəvvürlərə malik ola bilərlər. Buna görə də ictimaiyyət açıq məlumatlar əsasında dəyər yaradılmasında ictimai iştirakın üstünlükləri haqqında məlumatlandırılmalıdır.

Qiymətləndirmə problemləri [30, 33]. Açıq dövlət məlumatlarının gələcəyi baxımından qiymətləndirmə həlledici əhəmiyyətə malikdir. Çünki qiymətləndirmə müəyyən zaman kəsiyində inkişaf prosesini izləmə mexanizmini təmin edir. Qiymətləndirmə, həmçinin dövlətlərin açıq məlumatlarla daha fəal işləmələrini stimullaşdırır. Ekspert sorğuları, kraudsorsinq əsasında məlumatların toplanması və ətraflı məlumat qiymətləndirmələri daxil olmaqla, müxtəlif metodlardan istifadə edərək açıq dövlət məlumatlarına hazırlığın, tətbiqetmənin və təsirin kəmiyyət qiymətləndirilməsini təyin etmək üçün bir sıra təşəbbüslər olmuşdur. Hər bir

qiymətləndirmə təşəbbüsü öz töhfəsini versə də, bəzi səylərin təkrarlanması halları mövcuddur. Ona görə də bu sahədə təşəbbüslərin koordinasiya olunması arzuolunandır.

Nəticə

İnformasiya texnologiyalarının sürətlə inkişaf etdiyi, informasiya cəmiyyətinin yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyduğu müasir dövrdə istənilən növdə və formada olan informasiyanın çox dəyərli “xammal” olduğu daha aydın dərk edilir. Belə bir şəraitdə informasiyanın toplanması, emalı və istifadəsində maraqlı olan tərəflər bütün mümkün mənbələrdən bu dəyərli aktivin əldə edilməsinə böyük səy göstərirlər. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, açıq dövlət məlumatları ən mühüm, mötəbər və böyük həcmli informasiya mənbələrindən biri kimi xüsusi yanaşma tələb edir. Bu mənbədən əldə edilən məlumatlar idarəetmə, təhlükəsizlik, insan hüquqlarının təmin edilməsi, vətəndaş rifahının yüksəldilməsi, iqtisadi artım, biznes fəaliyyətinin genişləndirilməsi, şaxələndirilməsi və optimallaşdırılması üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. İlk növbədə, bu məlumatların əhəmiyyətinin cəmiyyətin bütün təbəqələrində lazımi səviyyədə dərk edilməsinə nail olmaq gərəkdir. Bunun üçün bütün maraqlı tərəflər öz səylərinin birləşdirməlidirlər. İkincisi, bu məlumatlardan dəyərli, unikal resurs kimi səmərəli istifadə etmək üçün zaman və məkan parametrləri üzrə konkret hədəflər müəyyən edilməlidir. Üçüncüsü, bu sahədəki mövcud və potensial problemlər nəzərə alınmaqla, müvafiq məlumatlardan istifadənin təşkilati-hüquqi prosedurlarının əsasları təkmilləşdirilməli, dəqiqləşdirilməli, bu sahədə toqquşan maraqlar balanslaşdırılmalıdır.

Minnətdarlıq

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımını ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EİF-BGM-4-RFTF-1/2017-21/8/1.

Ədəbiyyat:

1. Davies T., Walker S., Rubinstein M., Perini F. (Eds.). *The State of Open Data: Histories and Horizons*, Cape Town and Ottawa: International Development Research Centre, 2019, 594 p.
2. Davenport T., Kalakota R. The potential for artificial intelligence in healthcare // *Future Healthc Journal*, 2019, Jun, 6(2), pp. 94–98.
3. OECD. *Open Government Data*, <https://www.oecd.org/gov/digital-government/open-government-data.htm>
4. David Wiley. *Open Data in More Detail*, 2013, <https://learn.canvas.net/courses/4/pages/open-data-in-more-detail>
5. Attard J., Orlandi F., Scerri S., Auer S. A systematic review of open government data initiatives // *Government Information Quarterly*, Vol. 32, Is. 4, October 2015, pp. 399-418.
6. Algemili U.A. Outstanding Challenges in Recent Open Government Data Initiatives // *International Journal of e-Education, e-Business, e-Management and e-Learning*, 2016, Vol. 6, No. 2, pp. 91-102.
7. World Bank. *Starting an Open Data Initiative*, <http://opendatatookit.worldbank.org>
8. Ubaldi B. *Open Government Data: Towards Empirical Analysis of Open Government Data Initiatives*, OECD, 2013, 61 p.
9. Pas J., Rechten L. The Commercialization of Government Information and the Proposal for a Directive COM 207 by the European Commission // *Murdoch University Electronic Journal of Law*, December 2002, Volume 9, Number 4, <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/MurUEJL/2002/48.html>
10. OGP. *About Open Government Partnership*, <https://www.opengovpartnership.org/about>
11. OGP. *Open Government Declaration*, September 2011, <https://www.opengovpartnership.org/process/joining-ogp/open-government-declaration>
12. ODC. *Open Data Charter*, 18 yune 2013, <https://opendatacharter.net/g8-open-data-charter>

13. Jessica Mulholland. What Obama Did for Tech: Transparency and Open Data, 27 September 2016, <https://www.govtech.com/data/what-obama-did-for-tech-transparency-and-open-data.html>
14. Brantley B. The Value of Federal Government Data, 14 March, 2018, <https://digital.gov/2018/03/14/data-briefing-value-federal-government-data>
15. City of New York, Department of Information Technology and Telecommunications. Open Data Policy and Technical Standards Manual, NYC Open Data, April 2018, 28 p.
16. US. Open Government Initiatives, <https://open.usa.gov>
17. Government of Canada. Open Government, <https://open.canada.ca/en>
18. Grüll F. German government will make more data publicly available with new law, February 10, 2021, <https://www.euractiv.com/section/digital/news/german-government-will-make-more-data-publicly-available-with-new-law/>
19. GOV.UK. National Data Strategy, <https://www.gov.uk/government/publications/uk-national-data-strategy/national-data-strategy#data-7-1>
20. GOV.UK. What the Centre for Data Ethics and Innovation does, <https://www.gov.uk/government/organisations/centre-for-data-ethics-and-innovation>
21. Azerbaijan and OGP. Criteria and Standards Subcommittee Recommendation on the Policy on Upholding the Values and Principles of the OGP for the case of Azerbaijan, <https://ogp.org.az/index.php/azerbaijan-and-ogp>
22. Open Data Portal of the Republic of Azerbaijan, <https://www.opendata.az/en>
23. Achıg hokumatın tashvigina dair 2020-2022-ji illar üçün Milli Faaliyyat Planı, <http://www.e-qanun.az/framework/44619>
24. Davies T., Walker S.B., Rubinstein M., Perini F. The State of Open Data: Histories and Horizons, African Minds, IDRC, 2019, 594 p.
25. Jethani S., Leorke D. Open Government Data in Practice: Stakeholder Attitudes and Behaviours Towards Open Data Initiatives, Open Data in Practice, 2019, 50 p.
26. Gonzalez F., Zapata Heeks Z.R. The multiple meanings of open government data: Understanding different stakeholders and their perspectives // Government Information Quarterly, October 2015, Volume 32, Issue 4, Pages 441-452.
27. Attard J. Fabrizio Orlandi F. Auer S. Value Creation on Open Government Data / 2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS), 5-8 Jan. 2016, DOI: 10.1109/HICSS.2016.326
28. Melin U. Challenges and Benefits in an Open Data Initiative – A Local Government Case Study of Myths and Realities // Electronic Government and Electronic Participation, 2016, Vol.23, pp. 111-122.
29. Callinan C., Scott M., Ojo A., Whelan E. How to Create Public Value Through Open Data Driven Co-Creation: A Survey of the Literature / ICEGOV '18: Proceedings of the 11th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance, April 2018, pp. 363–370, <https://doi.org/10.1145/3209415.3209457>
30. Brandusescu A., Lammerhirt D. Open Data Charter measurement guide. Open Data Charter, 22 May 2018, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3331162
31. Kawashita I., Baptista A.A., Soares D. An Assessment of Open Government Data Benchmark Instruments, <http://ceur-ws.org/Vol-2797/paper2.pdf>
32. Solar M., Concha G., Meijueiro L. A Model to Assess Open Government Data in Public Agencies / International Conference on Electronic Government (EGOV 2012), 3-6 September 2012, Kristiansand, Norway, pp 210-221.
33. European Data Portal. Open Data Maturity 2020, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020, 96 p.
34. Kim G-H., Trimi S., Ji-Hyong Chung J-H. Big-Data Applications in the Government Sector // Communications of the ACM, March 2014, Vol. 57 No. 3, Pages 78-85, DOI: 10.1145/2500873.

35. Yiu C. The Big Data Opportunity. In: Policy Exchange, Policy Exchange, 2012, 36 p.
36. Myhealthfinder, <https://health.gov/myhealthfinder>
37. Starbucks: Brewing up a data storm! Nov 21, 2015, <https://digital.hbs.edu/platform-digit/submission/starbucks-brewing-up-a-data-storm>
38. Accenture Federal Services. Government data for business innovation, January 11, 2018, <https://www.accenture.com/us-en/insights/us-federal-government/government-data-business-innovation>
39. Murat Tahir Çaldağ M.T., Gökalp M.O., Gökalp E. Open Government Data: Analysing Benefits and Challenges / 2019 1st International Informatics and Software Engineering Conference (UBMYK), Ankara, Turkey, 6-7 Nov. 2019, pp. 1-6, doi: 10.1109/UBMYK48245.2019.8965581.
40. McGee R., Edwards D. Introduction: Opening Governance – Change, Continuity and Conceptual Ambiguity // IDS Bulletin, 2016, Vol.47, No.1, pp.1-22.
41. Elmekki H., Chiadmi D., Lamharhar H. Open Government Data: Problem Assessment of Machine Processability / International Conference Europe Middle East & North Africa Information Systems and Technologies to Support Learning (EMENA-ISTL 2018), Fez, Morocco, 25-27 October 2018, pp. 492-501.
42. Ruijter E., Détienne F., Baker M., Groff J., Meijer A.J. The Politics of Open Government Data: Understanding Organizational Responses to Pressure for More Transparency // The American Review of Public Administration, April 1, 2020, Volume 50, Issue 3, pp. 260-274.
43. Wiczorkowski J. Barriers to Using Open Government Data / ICEEG 2019: Proceedings of the 2019 3rd International Conference on E-commerce, E-Business and E-Government, Lyon France, June, 2019, pp.15–20, <https://doi.org/10.1145/3340017.3340022>
44. Data Foundation. Future of Open Data: Maximizing the Impact of the Open Government Data Act, October 2019, <https://www.datafoundation.org/future-of-open-data-maximizing-the-impact-of-the-open-government-data-act>
45. Green B., Cunningham G., Ekblaw A., Kominers P., Linzer A., Crawford S. Open Data Privacy, Berkman Klein Center Research Publication, 2017, 111 p.
46. Charalabidis Y., Zuidervijk A., Alexopoulos Ch., Janssen M., Lampoltshammer T., Ferro E. Organizational Issues: How to Open Up Government Data? // The World of Open Data, 22 September 2018, pp. 57-73.
47. Hughes-Cromwick E., Coronado J. The Value of US Government Data to US Business Decisions // Journal of Economic Perspectives, 2019, vol. 33, no. 1, pp. 131-146.
48. Shaharudin A. Open Government Data: Principles, Benefits and Evaluations, Khazanah Research Institute, Discussion Paper 12/20, 22 September 2020, 51 p.

УДК 004.6:351

Махмудов Расим Ш.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан
rasimmahmudov@gmail.com

Преобразование открытых государственных данных в ценности

В последние годы стремительно растет интерес к открытой правительственной информации. Многие заинтересованные стороны – правительства, предприятия, организации гражданского общества – уже полагают, что эта информация может быть использована для ряда полезных целей, стать ценной, сыграть важную роль в повышении эффективности управления, экономической деятельности и улучшении социального благосостояния граждан. Каждая заинтересованная сторона стремится эффективно использовать правительственную информацию в соответствии со своей сферой деятельности. Однако существует ряд правовых, организационных, экономических, методологических, социокультурных проблем, связанных с преобразованием открытой

государственной информации в ценность, решение которых поможет сделать их доступными для свободного использования. В статье показаны сущность, особенности и потенциал создания ценности открытых данных. Анализируются международные инициативы в области открытых государственных данных, меры, принимаемые ведущими странами, а также Азербайджаном. Объясняется роль заинтересованных сторон в открытой правительственной информации – правительства, бизнеса и гражданского общества, средств массовой информации и исследователей – в создании ценностей на основе этих активов. А также характеризуются технические, экономические, социокультурные и политические факторы, которые влияют на преобразование соответствующих данных в ценности. Кроме того, на основе анализа соответствующих методов определяются критерии оценки ценности открытых государственных данных. На наглядных примерах показывается ценность, которую открытые правительственные данные создают для правительства и бизнеса. В то же время были выявлены проблемы, препятствующие преобразованию открытых правительственных данных в ценность, и показаны пути их решения. В исследовании использовались такие методы, как анализ, синтез, обобщение, системный подход, мультидисциплинарный подход, толкование правовых норм. Полученные в статье результаты могут быть использованы в эффективной реализации инициатив открытого правительства в Азербайджане, а также в разработке и реализации соответствующих стратегий для заинтересованных сторон, чтобы превратить данные в ценность.

Ключевые слова: *открытые данные, открытые государственные данные, открытые государственные инициативы, Big Data.*

Rasim Sh. Mahmudov

Institute of Information Technology of ANAS, Baku, Azerbaijan

rasimmahmudov@gmail.com

Transforming open government data into value

Currently, interest in open government information has grown rapidly. Many stakeholders - governments, businesses, civil society organizations - already believe that this information can be used for several useful purposes, become valuable, play an important role in improving the effectiveness of governance, economic activity and improving the social well-being of citizens. Each stakeholder tries to use government information effectively in accordance with their area of expertise. However, there exist various legal, organizational, economic, methodological, socio-cultural problems associated with the transformation of open government information into value, accessibility and free use. The paper shows the essence of open data, its features, and the potential of creating value. In the paper, we analyze the international initiatives in the field of open government information, steps taken by leading countries, as well as Azerbaijan. In the study, the role of open government data for stakeholders - government, business, and civil society, the media, researchers, in the transforming of these assets into a value has been explained. Here, we also characterize the technical, economic, socio-cultural and political factors that affect the transformation of relevant data into values. Also, criteria for assessing the value of open government data were determined based on the analysis of the relevant methods. The value of open government data created for government and business was demonstrated via visual samples. Also, the problems preventing the transformation of open government data into value have been identified and solutions ways have been outlined. Methods such as analysis, synthesis, generalization, systems approach, multidisciplinary approach, interpretation of legal norms were used in the study. The results obtained in the paper can be used in the effective implementation of open government initiatives in Azerbaijan, as well as in the development and implementation of appropriate strategies for stakeholders to transforming data into value.

Keywords: *open data, open government data, open government initiative, Big Data.*